

DVA PRIKAZA TROGIRSKIH UTVRDA IZ XVII. STOLJEĆA

Andrej Žmegač

UDK: 728.81 (497.5 Trogir) "16"

Izvorni znanstveni rad

Andrej Žmegač

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

U radu su analizirana dva dosad neobjavljena prikaza Trogira iz XVII. stoljeća, što se čuvaju u londonskoj British Library. Riječ je o projektu cjelovitoga sustava utvrda s tri bastiona prema kopnu te o prikazu grada u doba izvedbe toga projekta. Taj drugi tlocrt prema stanju trogirskih bedema autor datira u doba oko 1648. godine. Projekt je predviđao podizanje bedemâ poprije-ko kroz grad prema Kamerlengu te zadržavanje izolirane kule sv. Marka u ulozi nalik ravelinu. U tekstu se zaključuje da je zahtjevnost takva pot- hvata mogla biti razlogom što on nije ostvaren, a izgradnja je utvrda u doba providura Bernarda nastavljena na način poznat iz kasnijih prikaza.

Urbana povijest svakoga od dalmatinskih gradova bila je posebna, specifična, pa je takav slučaj bio i s Trogirom. Ovdje je od odlučujućeg značenja bila okolnost da je grad izgrađen na otoku posve blizu obali,¹ a da se s druge, južne strane u susjedstvu nalazio još jedan otok, Čiovo. Takva je situacija značila postojanje kanalâ s dviju strana grada; ti su kanali bili premošteni, ali su istodobno gradu osiguravali i zaštitu. Trogirski luka, što se nalazila na južnoj gradskoj obali, zbog položaja Čiova imala je dva prilaza, a u pojedinim je povijesnim razdobljima ta činjenica usmjeravala i povijesno-političke procese.² Opisani smještaj Trogira nije bio važan čimbenik samo urbanoga razvoja odnosno urbanoga rasporeda, nego i izgradnje obrambenih građevina. Tijekom mnogostoljetnoga postojanja

¹ Bitne osobine smještaja Trogira zadržane su sve do danas. Neobično je pritom da nakon XVIII. ili XIX. stoljeća nije uslijedilo povezivanje s kopnom nasipavanjem *foše*, kao kod brojnih drugih naših gradova nastalih na otoku uza samo kopno. Vidi i S. Piplović, *Graditeljstvo Trogira u 19. stoljeću*, Split 1996., str. 126-129.

² I. Lučić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, preveo i uredio Jakov Stipišić, sv. I, Split 1979., str. 677.

grad su štitile različite fortifikacijske strukture, od pretpovijesnih, antičkih i ranosrednjovjekovnih bedema, preko kasnosrednjovjekovnih i renesansnih građevina (što su očuvane do danas), sve do baroknoga obrambenog pojasa.

Ubrzo nakon što je Venecija trajno zagospodarila istočnim Jadranom, pojavio se ondje nov opasan neprijatelj, turski imperij. U godini pada Bosne započeo je i prvi mletačko-turski rat (1463.–1479.),³ pa je i u Dalmaciji bilo dovoljno razloga za zabrinutost. Uza sve bližu tursku opasnost, kroz određeno se vrijeme javio i drugi razlog da se pristupi pojačavanju utvrda: činjenica da postojeće kasnosrednjovjekovne utvrde nisu mogle pružiti dovoljnu zaštitu od sve razornijeg vatrenog oružja. Kao što je poznato, među dalmatinskim gradovima samo su u Zadru u XVI. stoljeću bile izgrađene najsuremenije nove utvrde, a u ostalim gradovima to je bilo odgođeno sve do Kandijskoga rata (1645.–1669.). Šibenik i Split teško je bilo zaštititi prema kopnu zbog okolnih uzvisina, kao što je još teže bilo pred bedemima izvesti jarak u kamenitoj podlozi. Stoga je tek nova ratna kriza dala impuls odgađanim potrebnim zahvatima, a takav je bio i razvoj stanja u Trogiru.

Među dalmatinskim gradovima on je bio najmanji, ali je opisani smještaj na otoku u obrambenom pogledu značio posebnu vrijednost. Tako je u izvješću sindikâ Bona i Erizza iz 1559. godine Trogir ocijenjen kao snažno mjesto zahvaljujući okruženosti morem.⁴ Posve je sličan i navod u izvješću sindikâ Basadonne i Lauda 1580. godine.⁵ Srodna se zapažanja nižu i u XVII. stoljeću, kao primjerice tijekom Kandijskoga rata, u izvješćima 1656. godine⁶ ili kada providur Contarini 1664. godine ističe pogodnost trogirskoga položaja.⁷ No znatan dio tih izvješća uz dobru zaštićenost položajem zapaža i zastarjelost trogirskih utvrda. Nerijetko su tamošnji zidovi opisani kao slabi, nedovoljno visoki te bez mogućnosti flankiranja. Prije Kandijskoga rata gradski je obrambeni pojas na ugroženoj strani, prema kopnu, bio, doduše, dopunjen pojedinim novim građevinama, kao što su to platforma sv. Barbare te ona kod kopnenih vrata, no time trogirске utvrde još nisu bile pretvorene u suvremen sustav.

Za Kandijskoga rata podizan je onda nov bastionski pojas, i iz toga doba potječu prikazi Trogira što ih ovdje objavljujemo. Pohranjeni su u British Library u Londonu, u zbirci planova i karata što prikazuje većinom mletačke posjede.⁸ Prikaz fol. 6, što ćemo ga označiti prvim ima dimenzije 55 x 48 cm i prikazuje trogirski otok s nešto širom okolicom: dijelom *terraferme* i dijelom Čiova.⁹ Lako je uočiti da prikaz ne dočarava stvarno postojeći raspored utvrda

³ B. Arbel, »Colonie d' oltremare«, u: *Storia di Venezia dalle origini alla caduta della Serenissima*, ur. Alberto Tenenti i Ugo Tucci, vol. V, Rim 1996., str. 949.

⁴ *Commissiones et relationes venetae* (dalje CRV), priredio Simeon Ljubić, sv. III, Zagreb 1880., str. 125.

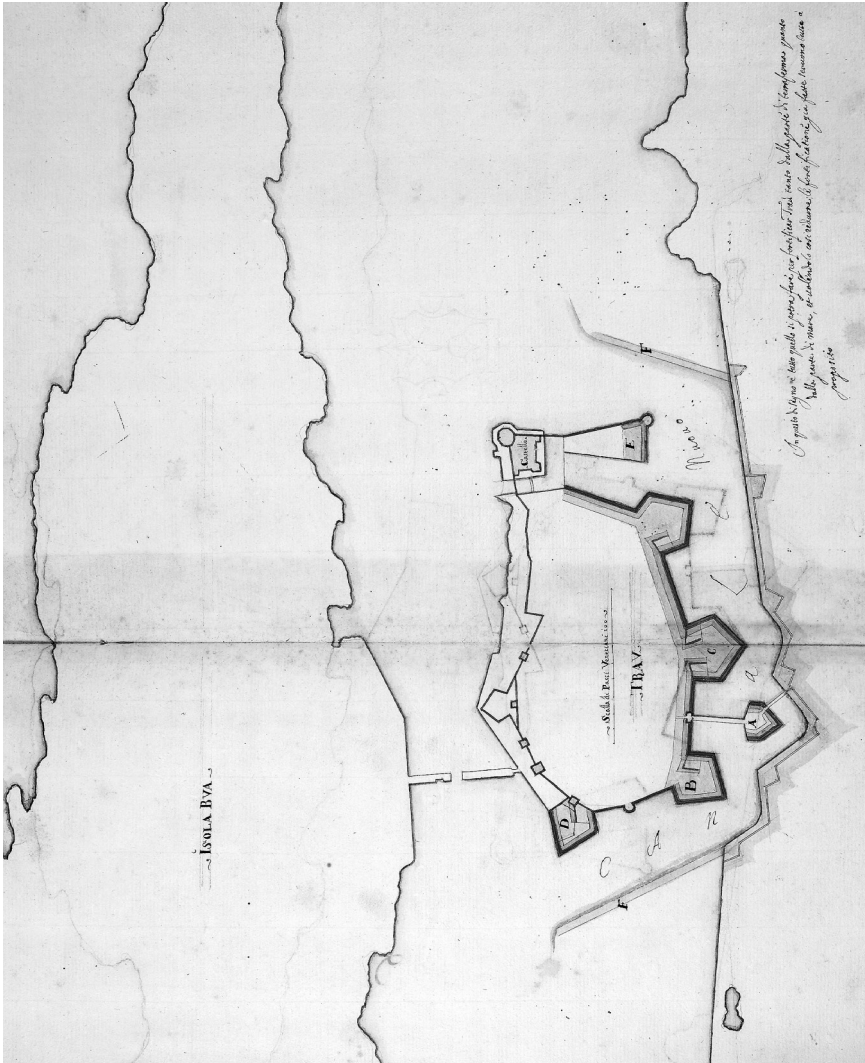
⁵ CRV, priredio Grga Novak, sv. IV, Zagreb 1964., str. 244.

⁶ Archivio di Stato di Venezia (dalje ASVe), Senato, Dispacci, Provveditori da Terra e da Mar (dalje PTM), fz. 480, 10. 12. 1656.

⁷ CRV, priredio Grga Novak, sv. VII, Zagreb 1972., str. 154.

⁸ Atlas of the Venetian States, sign. Maps K. Top.78.31.a, fol 6 i 26.

⁹ Kao i u slučaju drugoga prikaza, sjever se nalazi dolje, a jug gore.

Projekt izgradnje trogirskih utvrda, detalj
(British Library, London)

u neko doba – inače poznat iz niza prikaza Trogira od XVII. stoljeća pa sve do u doba rušenja bedema u XIX. stoljeću – nego projekt za cjelovitu izgradnju bastionskoga pojasa oko grada, dakle željeno stanje. Potvrđuje to, dakako, i tekst dolje desno: *In questo disegno è tutto quello si potra fare per fortificar Traù tanto dalla parte di terraferma quanto dalla parte di mare, et uolendolo così ridurre le fortificatione già fatte seruono tutte a proposito*. Osim bastiona Foscolo (B) i Bernardo (C), podignutih u doba Kandijskoga rata uz kopneni prilaz gradu, na crtežu je označen i istočni bastion kod crkve sv. Ivana, što je trebao nastati proširenjem postojeće platforme (D). Na strani prema Čiovu ucrtan je tek obrisom manji bastion oko kule sv. Nikole, a to znači i južnih, morskih vrata. Najzanimljivije je svakako postojanje još jednoga bastiona zapadno od bastiona Bernardo, i to u sklopu bedemâ usmjerenih prema kaštelu Kamerlengo na jugozapadnome uglu otoka (bez oznake). Pred posljednjom kurtinom zaostala je još starija kula sv. Marka (E), povezana s Kamerlengom. Između otoka i kopna upisano je *Canale nuouo*, nesumnjivo proširen i optimalno uređen dotadašnji kanal, a kopnena strana jarka opremljena je tzv. skrivenim putom (*strada coperta*) što prati obrise bastionâ i ravelina pred kopnenim vratima. Vrijedi istaknuti kako su s obale u more povučena dva nasipa poput kakvih molova odnosno porporela (F), kojima bi zadaća zasigurno bila osigurati strujanje vode kroz kanal, odnosno onemogućiti njegovo zamuljivanje i zatrpavanje. Od pojedinosti ovoga prikaza, spomenut ćemo još kako su gotovo svi bedemi zamišljeni sa zidanom donjom zonom i zemljanim nasipom, a bastioni na stranama prema kopnu imaju tzv. niske flanke, upuštene položaje za topove u bokovima bastiona; takvo rješenje vidimo obostrano na bastionu Bernardo te po jednom na bastionima Foscolo, onome kod Sv. Ivana i bastionu prema Kamerlengu.

Drugi pak prikaz, fol. 26, ima slične dimenzije (55 x 43 cm), ali donosi u dvostruko većem mjerilu izgled Trogira u doba izvedbe projekta iz ranijega prikaza. U donjemu dijelu stoji tekst *In questo disegno è tutto quello che si trova di fatto nelle fortificatione di Traù*, a gore desno tekst *li numeri dinota pedi di profundita d' aqua*. Vidimo da su izgrađeni bastion Foscolo, ravelin (*mezzaluna*) pred kopnenim vratima te platforme kod Sv. Ivana i kule sv. Marka, a tek je manjim dijelom podignut bastion Bernardo. Njemu je zidana donja zona izvedena do polovice fase (lica), a još je kraći bio potez zemljanoga bedema povrh toga. Pred utvrdom, na kopnenoj strani jarka, vidimo skriveni put što je izveden pred bastionom Foscolo i ravelinom, a dalje prema zapadu njegov je tok označen tek crtano. Posebno je zanimljiv prikaz stvarnoga stanja okoliša, dubine mora i pličina u okruženju utvrde. Posvuda su točno označene dubine, od neznatnih pola stope uza solanu na sjevernoj strani kanala, preko četiri stope pred kopnenim ulazom u grad, do šest stopa s istočne strane grada. Na različitim mjestima u zoni kanala prema kopnu nalazimo i natpis *secha*, očito suhe površine ili takve koje je more prekrivalo tek za plime, a koje su trebale biti produbljene kako bi bila uspostavljena zaštitna funkcija kanala. Oko ravelina A mogu se zamijetiti takve niske površine što su, čini se, poput kakvih nasipa povezivale kopno i grad na otoku. To bi značilo da su osim mosta prema kopnenim vratima postojali barem povremeno i drugi prilazi gradu odnosno utvrđi.

Valja skrenuti pozornost na dva takva nasipa, one koji vode prema bastionima Foscolo i Bernardo: usmjereni su prema sredini njihovih fasa, što bi moglo potvrditi prvotno njihovo stanje kao dvaju polubastiona. Bastion Bernardo zapravo je i u to doba još sličio polubastionu, a ostatak je dopunjen tankom crtom, očito označujući tek zamišljenu građevinu ili takvu koja je u gradnji.¹⁰ Postoji povijesna potvrda da su najprije bila izvedena dva polubastiona; Frane Divnić, kroničar Kandijskoga rata u Dalmaciji, zapisuje kako je 1646. godine bilo odlučeno da prema kopnu umjesto Benaglijeva jedinoga bastiona budu izvedena dva polubastiona prema Maglijevu prijedlogu.¹¹ Takav izbor logično se obrazlaže činjenicom da je utrošak novca podjednak, a moguć je međusoban nadzor dvaju polubastiona. Zanimljiv je i nastavak, gdje stoji da bi se potom »nastavilo s izgradnjom tih baluarda«, što bi moglo značiti kako se odmah pomišljalo na dogradnju polubastiona u bastione, ili pak na nastavak izgradnje bastionskoga pojasa oko grada. Mogli bismo pretpostaviti da su istodobno s uspostavom dvaju polubastiona spontano stvoreni i prilazi prema njihovim vrhovima kao najistaknutijim točkama prema kopnu. U to prvo doba možda nije bio odmah izgrađen novi most između dvaju (polu)bastiona, a stari je uklonjen¹² jer je tu zonu zauzeo novi bastion Foscolo; prilaz tom bastionu ucrtan na prikazu približno odgovara pružanju dotadašnjega mosta.¹³

Dva su prikaza nesumnjivo istodobna i povezana, jer polaze od istoga projekta za izgradnju trogirskih utvrda. Bastioni su označeni istim slovima, a čini se da citirani natpisi na oba tlocrta potječu od iste ruke. Pokušamo li odrediti iz kojega doba potječu, valja to učiniti na temelju drugoga tlocrta, koji točno bilježi stanje izgrađenosti novoga bastionskog sustava. Među brojnim dokumentima što opisuju zbivanja oko utvrđivanja Trogira za Kandijskoga rata, spomenut ćemo primjerice izvješće od 25. travnja 1648., u kojemu se navodi kako je izveden jedan bastion i dio drugoga, potom *mezzaluna* pred kopnenim vratima, a skriveni je put uređen u duljini od 150 *passa*, polovice planiranoga.¹⁴ Takav opis približno odgovara stanju s našega prikaza, pa bismo u to doba mogli smjestiti njegov nastanak. No podjednako bi tako tlocrt mogao biti i koju godinu kasniji, jer se narednih godina nije načinilo gotovo ništa nova na trogirskim utverdama. Tako se može zaključiti iz zapisa Onofrija del Campa, glavnoga intendanta dalmatinskih utvrda, gdje je crtežom prikazao stanje utvrda u doba dolaska generalnoga providura Antonija Bernarda u srpnju 1656. godine;¹⁵ izgled bedemâ ondje je

¹⁰ Taj je ostatak ipak izveden punom crtom, različito od točkasto naznačenih preostalih dviju kurtina i trećeg bastiona.

¹¹ F. Difnik, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, Split 1986., str. 109.

¹² Andreis rušenje mosta smješta u 1647. godinu (P. Andreis, *Povijest grada Trogira*, preveo i priredio Vladimir Rismondo, sv. I, Split 1977., str. 269), Lučić u 1648. (I. Lucić, *op. cit.* /2/, str. 68); slično i Divnić (F. Difnik, *op. cit.* /11/, str. 109).

¹³ Spomenut ćemo usput da je zapadno uz bastion Foscolo ucrtana i srednjovjekovna kula, čije se postojanje spominje 1420. godine (I. Lucić, *op. cit.* /2/, sv. II, str. 923, 947); Lučić je donosi i u svome tlocrtu Trogira, a zanimljivo je kako na jednome mjestu navodi da zidine na sjevernoj strani nisu imale kula (I. Lucić, *op. cit.* /2/, sv. II, str. 989).

¹⁴ ASVe, Senato, Dispacci, Rettori Dalmazia, fz. 53.

¹⁵ *Tvrđavni spisi Onofrija del Campa. Traktati i memorabilije jednoga kondotjera u Dalmaciji u doba Kandijskoga rata*, priredio Miroslav Bertoša, Rijeka 2003., sl. 9.

posve nalik na prikaz iz British Library, tek se čini da je bio produljen zemljani nasip na zapadnom polubastionu, budućem bastionu Bernardo. Negdje u tom interregnumu, a možda upravo s Bernardovim i Del Campovim stupanjem na dužnost 1656. godine, napuštena je ranija zamisao poligonalnog opasavanja grada sa završetkom kod Kamerlenga te zamijenjena »konzervativnijim« povezivanjem bastiona Bernardo s kulom sv. Marka.¹⁶ Daljnja je povijest trogirskih utvrda mogla izgledati približno ovako: nakon kratkotrajna Del Campova vođenja radova izgradnju su nastavili drugi inženjeri,¹⁷ da bi do kraja Bernardove uprave bio podignut bastion prozvan po njemu te veći dio bedema prema Sv. Marku, kako to prikazuje Del Campov crtež. Nije bio načinjen drugi, zapadni ravelin, jer su nakon Bernarda prema Contijevim¹⁸ zamislama započete *mezzalune* pred bastionima.¹⁹ Naposljetku su ti elementi napušteni, ali je proširena platforma kod Sv. Ivana te izgrađena platforma (polubastion) kod Sv. Marka.

Analizirani prikazi pokazuju da poznata grafika iz Mortierova (Bleauova) albuma *Nouveau théâtre d'Italie*, premda nije vjerodostojna za stanje trogirskih utvrda u neko doba, ipak nije »izmišljena«, već se, kako se moglo i pretpostaviti, temeljila na postojanju nekoga neizvedenog projekta, a riječ je upravo o spomenutom projektu poligonalnoga bastionskog sustava. Istražujući Bleauove grafike s motivima dalmatinskih gradova, Kečkemet je upozorio na vezu trogirskoga povjesničara Ivana Lučića s grafičarem Joanom Bleauom i na činjenicu da ga je opskrbljivao prikazima naših gradova i obale kao predlošcima za izradu grafika.²⁰ Podaci govore da je Lučić raspolagao prikazima Zadra, Šibenika, Kotora i južne Dalmacije kojima je autor bio Alessandro Magli, jedan od najvažnijih i najzaposlenijih graditelja utvrda u Dalmaciji u prvim godinama Kandijskoga rata.²¹ Stoga je bilo opravdano pretpostaviti da je Bleau grafike izradio upravo prema Maglijevim prikazima, kojima ga je bio opskrbio Lučić. Za trogirsku grafiku tu mogućnost osnažuje i okolnost da se u njoj pojavljuje i malena utvrda na Čiovu, koju inače povezujemo s Maglijem. Divnić naime u svojoj kronici iznosi podatak da je ta utvrda trebala biti podignuta prema Maglijevu projektu.²² Tako bismo zamisao poligonalne utvrde s tri bastiona prema kopnu mogli približiti Magliju, a tomu ne proturječi činjenica da su, kako je već bilo navedeno, najprije bila izvedena dva polubastiona prema njegovu

¹⁶ Tako je već u opisu Trogira Vincenza Benaglija od 18. studenoga 1656. riječ o svim postojećim i planiranim elementima tamošnjih utvrda, a ne spominje se bastion u sklopu bedema prema Kamerlengu (Biblioteca del Museo Correr, Venecija, Ms. Morosini-Grimani, b. 540/VI). S time u svezi korisno je i izvješće od 19. studenoga: ASVe, PTM, fz. 480.

¹⁷ ASVe, PTM, fz. 480, izvješće od 5. siječnja 1656., m. v. = 1657.

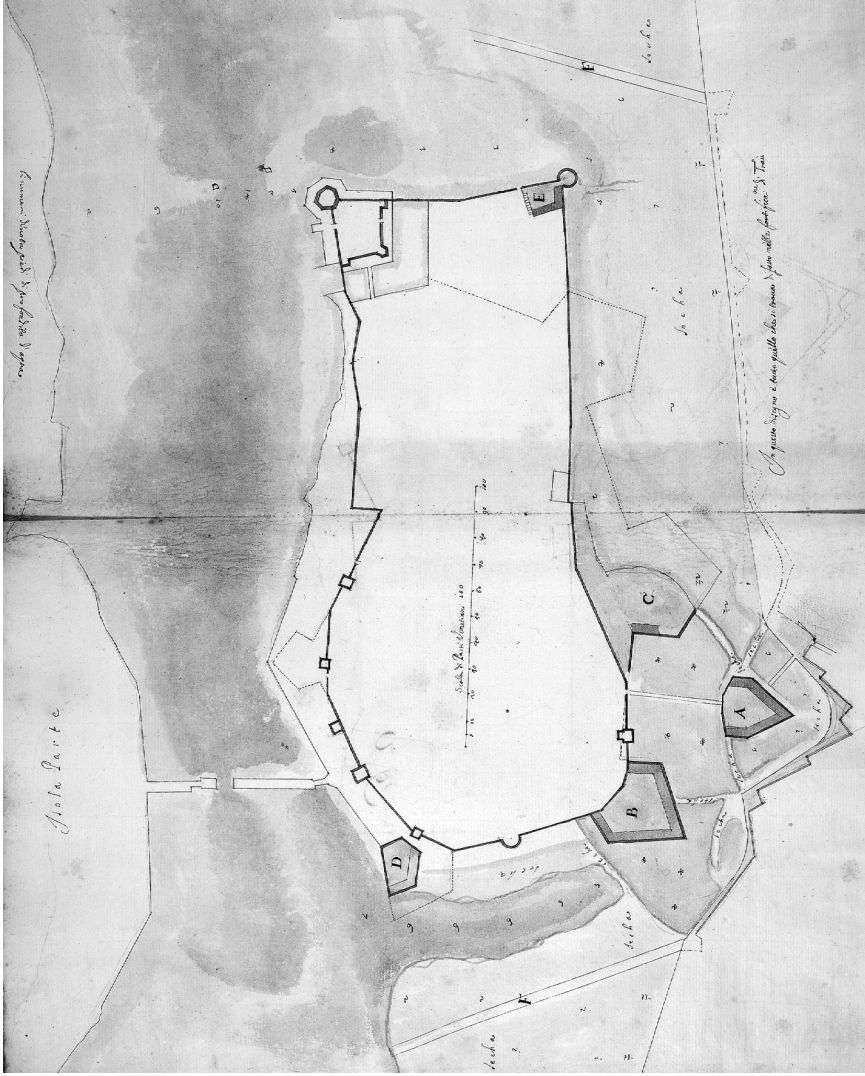
¹⁸ O nastavku su izgradnje 2. lipnja 1660. svoje prijedloge dali inženjeri Moretti, Giambelli, Alberti, Gianuoli i Conti: ASVe, PTM, fz. 487.

¹⁹ Tvrđavni spisi, *op. cit.* (15), sl. 9, 10, str. 77–82, 103.

²⁰ D. Kečkemet, »Grafike dalmatinskih gradova Joana Bleaua«, *Radovi Centra JAZU u Zadru* 22–23, Zadar 1976., str. 173–177.

²¹ Sabrani podaci o Magliju: D. Kečkemet, »Splitska utvrda Gripe«, *Vojnopomorski ogleđi* 2, Split 1971., str. 33–35.

²² F. Difnik, *op. cit.* (11), str. 222, 223.

Stanje izgradnje trogirskih utvrda
(British Library, London)

prijedlogu. Oni su naime bili podignuti kako bi bio što brže i što bolje nadziran prostor pred novim kopnenim vratima, a jednostavno su mogli biti dograđeni u bastione, kako se naposljetku i dogodilo. Preostaje tek nedoumica zašto Lučić Bleaua nije obavijestio o realnom, stvarnom izgledu obrambenoga pojasa oko grada, jer je takav prikaz objavio u svojoj povijesti Trogira.

Dva londonska prikaza Trogira ponajprije svjedoče o tome da su izvedeni bastioni Foscolo i Bernardo možda od početka, a svakako u jednome razdoblju tvorili dio zamišljenoga cjelovitog bastionskog pojasa oko ugroženije strane grada. Bila je riječ o koncepciji da se, koliko je to moguće, izvede što pravilniji pojas u smislu veličine bastionâ, njihova razmaka te kutova pod kojima bedemi mijenjaju smjer. Takvo rješenje što se nastojalo približiti idealu pravilnoga poligona bilo je u Dalmaciji već primijenjeno u XVI. stoljeću u Zadru duž kopnene i lučke strane grada, a još za Kandijskoga rata pojavit će se u Splitu u posve pravilnome obliku, u vidu novoga velikog pojasa oko grada. Dosljedna primjena tih načela značila je u trogirskome slučaju prolazak bedemâ popriječno kroz tamošnji *borgo*, noviji zapadni dio grada što je bio pripojen i urbaniziran od XIII. stoljeća. Najzanimljiviji je dio projekta ipak zadržavanje kule sv. Marka kao kakva (polu)otoka pred zapadnom kurtinom, očito u zaštitnoj ulozi i s funkcijom nalik ravelinu. Posrijedi je zanimljivo rješenje upotrebe zatečene strukture, koje zasigurno ne bi bilo takvo da na sjeverozapadnome uglu trogirskih utvrda nije već stajala ta kula iz XV. stoljeća. Možda su upravo predvidljive teškoće oko toga neobičnog ravelina te one, još veće, s podizanjem bedemâ kroz trogirski Novi grad i s uspostavom potrebne *foše* pred njime napokon presudile da se od dovršavanja ovog projekta odustane.

TWO 17TH CENTURY PRESENTATIONS OF TROGIR FORTIFICATIONS

Andrej Žmegač

The British Library in London keeps two depictions of Trogir that tell of one phase in the development of its defensive zone. The first picture ((55x48 cm, shelf mark Maps K.Top.78.31.a, fol. 6) contains a design of the bastion fortifications, in which three bastions were foreseen onto the land, the approach between the bastions leading over the ravelin, and on the other side of the ditch a caponier. The second depiction (55x43 cm, shelf mark Maps K.Top.78.31.a, fol. 26) gives a view of the state to which the described plan has been built, in which it can be seen that at that time the north-east bastion (called the Foscolo, after the providore generale responsible for its construction) had been built, as well as the more westerly bastion (later named the Bernardo, after the providore during whose term of office it was completed) was built only to a small extent, while the third bastion to the west had not yet been started. If we correlate the state of affairs shown with the historical sources, we might date this ground plan to 1648 or a little later. These are the first years of the Cretan War (1645-1669), when the Venetian cities of Dalmatia started getting their new bastion-equipped fortifications (Trogir, Šibenik, Split). According to further historical data, the plan can be connected with Alessandro Magli, a praiseworthy and very much employed fortification engineer in these cities. At the time of Providore Bernardo (1656-1660), the design was abandoned, and the third bastion was not built; only after the completion of the second bastion, the walls were directed towards the older St Mark's Tower on the NW corner of the city's fortifications.

The project, not completed though it was, contained the aspiration to have a regular polygonal form of defensive zone, which was the ideal in the time of bastion fortifications. The literal implementation of this principle would have meant in Trogir the cutting of the western part of the town with the new stretch of ramparts and its linking with the medieval Kamerlengo Castello in the SW corner. In the design described, such a course of the walls is provided for, and the existing St Mark's Tower would have been retained in front of the new fortress like some kind of islet, with a role similar to that of a ravelin. It can be hypothesised that this project was too demanding, and this was the reason why the original project was abandoned, and a more modest and simpler approach not including a third bastion was adopted instead.